

DEPRESYON VE DİNİ İNANÇLAR İLE TABİATÜSTÜ NEDENSEL YÜKLEMELER ARASINDAKİ İLİŞKİLER *

Yard.Doç.Dr. Recep YAPAREL

İnsanın en temel eğilimlerinden biri gerek kendisinin yaşadığı gerekse çevresinde gözlediği olaylara bir anlam vermeye ya da olup biten olayları bir takım nedenlere ve sebeplere (causes and reasons) yükleyerek açıklamaya, dolayısıyla anlamaya çalışmasıdır. İnsanın söz konusu bu temel etkinliğini açıklamak durumunda olan psikologlar, bu çabaların altındaki nedenin, insanın içinde yaşadığı çevreyi anlamlı bir yapıya kavuşturma ve neticede de kontrol edilebilir bir duruma getirme güdüsü olduğunu ileri sürmektedirler (Bkz. deCharms, 1968; White, 1959; Wortman, 1976).

Son yirmi-otuz yılda sosyal psikologlar, insanların yaşadıkları değişik türden günlük sosyal olayları seküler (secular) terimler kullanarak nasıl açıkladıklarını anlama konusunda dikkat çekici ilerleme ve gelişme göstermişlerdir (Spilka ve ark., 1985). Hem teorik hem de empirik düzeylerde yürütülen bu çalışmalar günümüzde "Yükleme Kuramı" (Attribution Theory) başlığı altında ele alınmaktadır (Harvey, Ickes ve

* Bu araştırmanın bir bölümü İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Psikoloji Bölümünde 5-7 Eylül 1990 tarihleri arasında gerçekleştirilen VI. Ulusal Psikoloji Kongresi'nde bildiri olarak sunulmuştur.

Kidd, 1976; 1978; 1981; Heider, 1958; Hewstone, 1983; Jones ve Davis, 1965; Kelly, 1967; Kelly ve Michela, 1980; Jones ve ark., 1972; Shaver, 1975).

Özellikle 1970'li yıllarda sosyal psikolojinin en popüler konuları arasında önemli bir yer tutan Yükleme Kuramının (İmamoğlu, 1979; Pleban ve Richardson, 1979) temel varsayımı olan söz konusu güdü, insanları içinde yaşadıkları çevrenin nedensel yapısı hakkında bilgi sahibi olmaya (cognitive mastery) itmektedir (Kelly, 1967, s. 193)

Fritz Heider'a göre, yükleme yapmak, insanın çevresine ilişkin bilgisinin ayrılmaz bir parçasıdır (Harvey ve ark., 1976, s. 18). Bu nedenle, Yükleme Kuramı, sokaktaki insanın, ister kendisiyle ister diğer insanlarla ilgili olsun, yaşadığı fiziksel ve sosyal olaylarla ilgili olarak yaptığı nedensel açıklamaları (causal explanations) araştırma alanının merkezine koymuştur (Bkz. Hewstone, 1983).

Kendi kendine sorduğu yada kendisine yöneltilen "neden?" ve/veya "niçin?" sorularını bir takım nedenler ve sebepler arayarak açıklamaya çalışan kişi için olayların doğru bir şekilde analiz edilmeleri ve temelde yatan kalıcı, değişmez (invariable) faktörlerin bulunması ya da öyle olduğuna inanılması önem kazanmaktadır. Çünkü, ancak bu sayede kişilerin yordanabilir (predictable) ve kontrol edilebilir bir çevre oluşturmaları ve uyum sağlamaları mümkün olmaktadır (Heider, 1958, s. 148; ayrıca bkz. Wortman, 1976). Heider'ın da ifade ettiği gibi, insan, sürekli olarak sadece kendisini çevreleyen gözlenebilir faktörleri kaydetmekle yetinmediğinden, olayları mümkün olduğunca çevresindeki kalıcı, değişmez etkenlere yükleme ihtiyacı duyar (1958, ss. 80-81).

Yükleme süreci içerisinde kişiler, yaşadıkları olayları açıklamaya çalışırken "yetenek"ten "virüs"e kadar değişiklik gösterebilen çeşitli etkenlere yükleme yapabilmektedirler. Ancak, araştırmacılar, çalışmalarda kolaylık sağlamak amacıyla, bu nedenleri bazı temel kategorilere indirgeme gayreti göstermişlerdir.

Nedensel yüklemelerle ilgili olarak geliştirilen bir modelde, Nedensellik Odağı (locus of causality), Değişmezlik (stability) ve Kontrol

Edilebilirlik (controlability) boyutlarında yer alan "yetenek" "çaba" "görevin zorluğu" ve "şans" gibi dört etken kabul edilmektedir (Weiner ve ark. 1972; Weiner 1979). Başka bir modelde ise, "Kişi" "uyaran" ve "ortam" temel nedensel etkenler olarak öngörülmektedir (Kelly, 1967).

Ancak, "sokaktaki insanın" günlük yaşamında sıklıkla yaptığı yüklemelerde kullandığı nedensel etkenlerin bu kadarla sınırlı olmadığı da bilinmektedir.

Yükleme faaliyetinin (attribution activity), kısmen de olsa, insanın tanık olduğu olayları bir takım inançlara dayalı geniş çerçeveli anlam sistemleri (meaning-belief) içersinde anlama, yorumlama ve açıklama gayretlerinden oluştuğu ileri sürülmektedir (Spilka, Shaver ve Kirkpatrick, 1985)

Bu açıdan bakıldığında, dünyadaki mevcut dinlerin dikkat çekici özelliklerinden birisinin, belki de en önemlisinin, insanlara sundukları her türden nedensel açıklamalar olduğu görülür.

Tarihin bilinen bütün dönemlerinde kutsal metinler (scripture) ve dinsel sistemler (theology) Evren'in "nasıl?" ve "niçin?" varolduğunu, mevsimlerin niçin ve neden değiştiklerini ve doğal afetlerin neden meydana geldiklerini, bazı kimseler hayatta başarılı olurlarken diğerlerinin neden başarısızlığa uğradıklarını, hemen hemen herkesin zaman zaman çektiği acıların nedenini ve günü geldiğinde de öleceğini açıklayan ifadelerle doludur (Spilka ve ark. 1985).

Fakat, dinin ortaya koyduğu bu türden açıklamalara herkesin aynı ölçüde ve sıklıkla başvurduğunu söylemek doğru olmayabilir. Nitekim, en dindar olarak sınıflandırılacak kişilerin bile yaşadıkları her olayı dinsel terim ve kavramlarla açıklamadıkları gözlenmektedir.

Bu gözlemler, bazı faktörlerin, dinsel açıklamaların ne zaman ve hangi ortamlarda yapılacağını belirlediğini akla getirmektedir. Spilka ve ark. (1985) hem dinsel hem de dinsel olmayan yüklemeleri belirleyen faktörleri, "yükleme yapanın kişilik özellikleri", "yüklemenin

yapıldığı ortam" "açıklanacak olayın özellikleri" "açıklanacak olayın meydana geldiği ortam" biçiminde sınıflandırmaktadırlar. (ayrıca bkz. Jones ve ark. 1972).

Yukarıda verilen etkenlerden "açıklanacak olayın niteliği" etkeninin, dinsel açıklamaların veya yüklemelerin yapılmasına yol açabilecek önemli bir etken olduğu görülmektedir. Nitekim, bazı araştırmalar, kişilerin yaşadıkları trajik olaylar karşısında ve kriz anlarında dinsel (ya da tabiatüstü) yüklemeleri (örn. Tanrı, Kader gibi) daha sıklıkla yaptıklarına işaret etmektedirler(Metalsky ve Abramson, 1980; Miller ve Ross, 1975; Snyder, Stephan ve Rosenfield, 1978). Özellikle, yaralanma veya hastalık hallerinde Tanrı'ya yükleme yapma ihtimali oldukça yükselmektedir (Bullman ve Wortman, 1977). Aynı şekilde diğer bazı araştırmalarda da doğal afet, önemli birinin ölümü ve benzeri olaylar karşısında "kötü talih", "tanrının iradesi" ve "kötü niyetli insanlar" gibi etkenlere yüklemeler yapıldığını gösteren sonuçlar elde edilmiştir. Bu türden etkenlerin hoş olmayan (undesirable) olayların açıklanmasında önemli rol oynadıkları düşünülmektedir (Bkz. Silver ve Wortman, 1980, ss. 317-319; ayrıca krş. Taylor, 1983; Weiner ve Litman-Adizes, 1980). Çünkü, dinsel inançlar, söz konusu trajik olayların yaşandığı durumlarda "anlam" (meaning) sisteminin devamlılığının korunması için gerekli olan üç elemanı (Thompson, 1981) sağlayarak kişilerin olayları açıklamalarını kolaylaştırmaktadır. Anlam sisteminin devamlılığını sağlayan elemanlar şunlardır: a) Gelecekteki olayların katlanılır ve kontrol edilebilir olacaklarına ilişkin duyulan güven; b) yaşanan olayın olumsuz sonuçları yanında olumlu yönlerinin de aranıp bulunması; c) yaşanan olayın "bir planın parçası" olup tesadüfe bağlı olmadığına ilişkin inanç.

Yukarıda verilen elemanlarla ilgili olarak kişi, büyük bir olasılıkla, şu açıklamaları yapacaktır. Bu olayın üstesinden gelebileceğimi bilmeden Tanrı bunu bana yapmazdı; Tanrı, bana iyi bir ders verdi; başıma gelen bu olay, Tanrı'nın planının bir parçasıdır.

Görüldüğü gibi, dinsel kavramlardan oluşan sistemler, kişileri yaşadıkları olayları göğüsleyebilmeleri ve onları açıklayabilmeleri için

düzenlenmiş, kapsamlı ve aynı zamanda bir bütün olan inançlar ile donatılmaktadırlar (Malinowski, 1948; Spilka ve ark., 1985; Wilson, 1985).

Brown'ın da (1966) belirttiği gibi, dinsel inançlar, kişilerin çevreleri ile başedebilmek (coping) onu yorumlayabilmek ve açıklayabilmek için başvurup kullandıkları zihni kategorilerdir. Dinsel inançlar sayesinde kişiler, karşılaştıkları belirsizlikleri aydınlatmakta ve çevrelerinde olup biten olumlu ya da olumsuz olaylara kendilerince bir anlam vermektedirler (Kırş. Shaw, 1970).

Dinsel inançlar, kişiliğin bir boyutu veya bir özelliği olarak görüldüğünde, yapılan yüklemeleri belirleyen ikinci etken olarak değerlendirilebilir. Nitekim, yapılan bir takım araştırmalar, dinsel inançların, kişilerin günlük hayattaki davranışlarını ve olaylara bakış açılarını büyük ölçüde etkilediğini ortaya koymaktadır (Hunt ve King, 1971). Ritzema (1979) tarafından yürütülen bir çalışmada, konservatif dindarların, değişik olaylara, değişen ölçülerde tabiatüstü nedensellik yükledikleri ve olayların tanrısal müdahale (divine intervention) tarafından etkilenme derecesi ortalama değerinin, dinsel inancın diğer göstergeleri ile anlamlı ölçüde ilişkili olduğu bulunmuştur (nakleden: Ritzema ve Young, 1983). Bu ve benzeri araştırma sonuçları, dinsel inançların, kişilerin hayatında önemli bir güce ve etkiye sahip olduklarına işaret etmektedir.

Diğer taraftan, kişilerin yaptıkları yüklemeleri etkilediği düşünülen bir başka önemli faktör de "yükleme biçimi" (attributional style) dir (Ickes ve Layden, 1978; Metalsky ve Abramson, 1980). Süreklilik gösteren kişilik özelliklerinin (traits), algısal-kognitif yönleri olarak değerlendirilebilecek ve bireysel bir şekilde yapılandırılmış yüklemelere işaret eden yükleme biçimi kavramı (Spilka ve Schmidt, 1983) daha sonraları Peterson ve Seligman (1987) tarafından yükleme biçiminin, aynı zamanda kişilerin yaşadıkları olayları açıklama çabası olduğu düşünülerek, "açıklama biçimi" (explanatory style) kavramı ile değiştirilmiştir (nakleden: Aydın ve Aydın, 1989). Bu kavrama ilişkin olarak yapılan araştırmalar, kendilik-değeri (self-esteem), denetim odağı (locus of control) ve depresyon boyutlarında farklı ölçüm değerlerine sahip olan

bireylerin tutarlı bir biçimde değişik açıklayıcı yüklemeler kullandıklarını ortaya koymuştur (Ickes ve Layden, 1978; Metalsky ve Abramson, 1980; depresyonla ilgili olarak ayrıca bkz. Aydın ve Aydın, 1989).

Önceleri bir duygu-durum (mood) olarak değerlendirilen depresyonun (Tegin, 1987), bilişsel bir bakış açısıyla ele alınmasının daha yararlı olacağı yönündeki görüşler, günümüzde ön plana çıkmıştır (Abramson, Seligman ve Teasdale, 1978; Beck, 1967).

Söz konusu kognitif yaklaşımların en temel özelliklerinden birisi depresyonu duygusal (affective) bir hastalık olarak değil de bilişsel alışkanlıkların yol açtığı bir durum gibi ele alarak incelemeleridir. Sonuç olarak, belirli bir düşünce yapısının ya da algılayış biçiminin depresyonun gelişmesinde önemli rol oynadığı ya da risk oluşturduğu ileri sürülmektedir (Tegin, 1987; ayrıca krş. Abramson ve ark., 1978).

Diğer taraftan, Seligman ve ark. 'nın (1979) bir kişilik özelliği olarak tanımladıkları "Depresif Yükleme Biçimi" ya da Peterson ve Seligman'ın (1987) "Açıklama Biçimi" kavramı ile ifade edilen, depresif kişilerin yaşadıkları başarısızlıkları veya karşılaştıkları olumsuz ve hoş olmayan olayları içsel, değişmez ve genel nedenlere yükleyerek; olumlu ya da başarılı olayları ise dışsal, değişebilir ve özel nedenlere ¹ yükleyerek açıklama eğilimi gösterecekleri yönündeki hipotez, bir takım araştırmalar tarafından desteklenmiştir (Alloy ve Abramson, 1980; Aydın ve Aydın, 1989; Peterson ve Seligman, 1984).

Literatürde rastlanan bu konuyla ilgili çalışmalarda, depresyon tanısı almış kişilerin ya da depresyon ölçeklerinden aldıkları puanlara göre depresif olarak guruplandırılmış öğrencilerin yaptıkları yüklemeler, bazı istisnalar dışında (Gong-Guy ve Hammen, 1980 gibi) genellikle araştırmacılar tarafından düzenlenen ortamlarda ve akademik görev diye nitelendirilebilecek (problem veya bilmece çözümü gibi) başarı ya da başarısızlık ortamlarında incelenmiştir. Bu yönde yürütülen araştırmalardan elde edilen sonuçlar, depresif üniversite öğrencilerinin, başarısızlıklarını içsel; depresif olmayan öğrencilerin ise, dışsal etkenlere yüklediklerine işaret etmektedirler (Klein, Fencil-Morse ve Seligman, 1976; Kuiper,

1978; Rizley, 1978; Seligman, Abramson, Semmel ve Von Baeyer, 1979).

Ancak, gerek depresif gerekse depresif olmayan kişilerin günlük yaşamlarında karşılaşılabilecekleri ve açıklamak zorunda kalacakları durumların akademik görevlerle sınırlı olmadığı gerçeğinin gözden uzak tutulmaması gerekir. Çünkü, yaşanan olayın olumlu veya olumsuz olması (başarı ya da başarısızlık dışında) yanında ne türden bir olay olduğu (ekonomik, sosyal, sağlık gibi) yapılacak yüklemelerin biçimini belirleyen önemli faktörlerden birisi olarak değerlendirilmektedir (Spilka ve Schmidt, 1983). Nitekim, Hammen, Krantz ve Cochran (1978), üniversite öğrencileri üzerinde yürüttükleri bir çalışmada, kayıplar, başarısızlıklar, sıkıntı ve üzüntü verici, kişisel ya da doğal olarak meydana gelen, olaylar karşısında yapılan yüklemelere bakmışlar; sonuçta, kontroledilemezlik (uncontrolability) ve genellik (globality) gibi boyutların içsel nedensellik odağından çok dışsal nedensellik odağı ile bağlantılı olduğunu bulmuşlardır (nakleden: Gong-Guy ve Hamman, 1980). Gong-Guy ve Hammen (1980) bir çalışmalarında, depresif kişilerin, kendilerini en fazla üzen, sıkıntıya sokan olayların (stressful events) nedenlerini içsel, genel ve değişmez olarak değerlendirdiklerini, oysa, tüm sıkıntı veren olaylar birlikte ele alınarak karşılaştırıldıklarında depresif olan ve depresif olmayan kişiler arasında herhangi bir farklılık bulunmadığını ortaya koymuşlardır (ayrıca bkz. Hammen ve DeMayo, 1982).

Bu ve benzeri araştırma sonuçlarına dayanarak, yükleme biçimi ile depresyon arasındaki ilişkiyi konu alan çalışmalarda bu noktanın göz önünde bulundurulmasının söz konusu ilişkinin daha iyi anlaşılmasına ve çelişkili bulguların kaynakları ile ilgili tartışmalara (bkz. Peterson, Villanova ve Raps, 1985; Sweeney, Anderson ve Balley, 1986) katkıda bulunabileceği düşünülmektedir.

Görüldüğü gibi, yapılan yüklemelerin niteliği ve içerikleri ile depresyon arasındaki ilişki konusunda yürütülen araştırmalardan elde edilen sonuçlar, bu alanda son sözün henüz söylenmediğini ve bir takım soruların hala cevap beklediğini göstermektedir.

Yukarıda sözü edilen görüş ve araştırma bulgularının ışığı altında,

gerek dinsel inançların gerekse depresyonun, hipotetik olayların sunulduğu ortamlarda da olsa (Bkz. Peterson ve ark. 1985) kişilerin yapacakları yüklemeleri etkileyebilecek önemli etkenler oldukları düşünülmektedir.

İşte bu nedenle, söz konusu görüş ve araştırma sonuçlarının farklı bir kültür ortamında özellikle farklı bir "teolojik çevrede" (Luther, 1979) de geçerli olup olmadığı, başka bir ifade ile evrenselliği, konusu cevap bekleyen bir soru olarak karşımızda durmaktadır.

Daha ayrıntılı olarak ifade edecek olursak bu araştırmada, sağlıkla ilgili olumsuz bir hipotetik olay karşısında, kişilerin dinsel inançları ve depresif olup olmamaları ile yaptıkları tabiatüstü nedensel yüklemeler arasındaki ilişkinin niteliğinin Türk örneğinde incelenmesi amaçlanmaktadır.

YÖNTEM :

Örneklem :

Bu araştırma Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nin değişik sınıflarında okuyan ve büyük çoğunluğu erkek olan toplam 139 (3 Kız) öğrenci üzerinde yürütülmüştür. Bu grubun yaş ortalaması 22.5 (ss.2.3.) olup, yaş ranji ise 18-34 arasındadır. Veriler 1989-1990 Öğretim Yılı bahar döneminde toplanmıştır.

Ayrıca, depresyon ile tabiatüstü nedensel yüklemeler arasındaki ilişkinin araştırılması amacıyla, bu öğrencilerden uygulanan Beck Depresyon Ölçeği (BDÖ) puanları 17 ve daha yüksek olanlar depresif (Hisli, 1989) 7 ve daha düşük olanlar ise depresif olmayan grupları oluşturmuşlardır (Meites, 1980; ayrıca bkz. Uzunöz, 1990) 139 öğrencinin BDÖ'den aldıkları puanların ortalaması $x=13.5$, ss. 7.22'dir. Puan ranji ise 2-47 arasındadır. Depresif grubun ($n= 26$) BDÖ'den aldıkları puanları ortalaması 24.11, ss. 5.21; depresif olmayan grubun ($n= 21$) ortalaması ise $x= 5.28$, ss. 1.58'dir.

Veri Toplama Araçları:

Bu araştırmada veri toplama araçları olarak Dinsel İnanç Ölçeği (DİÖ) BDÖ ve Hipotetik durum ile ilgili yüklemelerin yapıldığı Yükleme Formu kullanılmıştır.

Dinsel İnanç Ölçeği (DİÖ), Yaparel (1987) tarafından yürütülen bir çalışmada geliştirilerek uygulanan "Dinî Hayat Envanteri"nden sadece dinsel inançlarla ilgili olan bazı maddelerin seçilmesiyle oluşturulmuştur (Allah'a inanmak; Ahirete inanmak gibi). Ölçeği oluşturan sekiz madde, "Fikrime çok uygun"dan "Fikrime çok aykırı"ya kadar sıralanan beş-basamaklı Likert tipi bir ölçekte değerlendirilmektedir. Sonuçta, 8-40 arasında değişen dinsel inanç puanları elde edilmektedir. Ölçekten elde edilen düşük puanlar, dinsel inancın zayıflığına; yüksek puanlar ise kuvvetine işaret etmektedir.

Ölçeğin kapsam (content) geçerliği, uzmanların değerlendirmelerine başvurularak incelenmiş, bu değerlendirmeler, ölçekte kullanılan maddelerin ölçmeyi amaçladığı alanı kapsamakta olduğuna işaret etmiştir. Yürütülen ön çalışmalardaki izlenimlere de dayanarak, bu ölçeğin bu grupta kullanılabileceğine karar verilmiştir.

Araştırmada kullanılan Beck Depresyon Ölçeği (BDÖ) (Beck, 1974; Teğin, 1980) motivasyonel, kognitif ve duygusal alanlara ilişkin belirtileri ölçmeyi amaçlamaktadır. Bu ölçek, 21 maddeden oluşmaktadır. Ölçekten alınabilecek en düşük puan 0, en yüksek puan ise 63'tür. Kişilerin her bir maddeden aldıkları puanlar toplanıp, bir tek envanter puanı bulunmaktadır. Puanların yükselmesi, depresyonun şiddetlendiğine işaret etmektedir. Söz konusu ölçeğin Türk Kültürü'ndeki güvenilirlik ve geçerliğine ilişkin çalışmalar değişik araştırmalarda değişik araştırmacılar tarafından yapılmıştır (Hisli, 1989; Tegin, 1980). Hisli (1989) yaptığı geçerlik ve güvenilirlik çalışmasında ölçeğin depresif ve depresif olmayan öğrencileri geçerli ve güvenilir olarak ayırdedebileceğini belirtmektedir.

Araştırmada diğer bir veri toplama aracı olan Yükleme Formunda Spilka ve Schmidt (1983) tarafından yapılan bir araştırmada kullanılmış kısa hikayeciklerden biri verilmiştir. Hipotetik bir durumu ifade eden bu

hikayecikte, kişisel, tıbbî çok önemli ve olumsuz bir olay dile getirilmiştir.² "Araştırmaya katılanlardan, hikayeyi okuduktan sonra, hemen aşağıda verilen etkenlerin her birinin, söz konusu duruma ne ölçüde katkıda bulduklarını beş-basamaklı Likert tipi ölçekte işaretlemeleri istenmektedir. Bu bölümde alternatif olarak verilen nedenler: a) Kişilik özellikleri, b) Çevrede bulunan diğer insanlar, c) Kader, d) Dini inançlar, e) Allah f) Talih'dir. Bu etkenlerden "Allah", "Kader" ve "Talih" 3 tabiatüstü nedenler olarak ele alınmıştır. Tabiatüstü nedensellik, yaşanan olayın, kişinin içinde bulunduğu çevreyi ve kendi kişiliğini aşan bir güç ya da güçler tarafından belirlenmesi anlamındadır (Ritzema ve Young, 1983).

İşlem :

Araştırmaya katılan öğrencilere DIÖ, BDÖ ve yükleme formu birarada zımbalanmış olarak aynı anda fakat değişik sınıflarda uygulanmıştır. Doldurulması 30-40 dakika sürmüştür.

BULGULAR :

Uygulamadan elde edilen veriler, "STATVIEW"⁴ istatistik paket programının çeşitli alt programları kullanılarak analiz edilmiştir.

Daha önce de belirtildiği gibi bu çalışmada, depresyon ve dinsel inançlarla tabiatüstü nedensel yüklemeler arasındaki ilişkinin incelenmesi amaçlanmıştır.

Tüm grubun (n= 139 üç kız öğrencinin puanları erkek öğrencilerle birlikte analize dahil edilmiştir) DIÖ'den aldıkları puanların ortalaması 39.74, ss. 1.13'dür. Tam puanın 40 olduğu göz önüne alınırsa bu ortalamanın oldukça yüksek olduğu görülür. Grubun bu açıdan homojen bir yapıya sahip olduğu söylenebilir. Bu değerler, daha önce yapılan bir araştırmada benzer gruptan elde edilen verileri desteklemektedir (Yaparel, 1987). Bu araştırmada alınan puanların ranjı 32-40 arasındadır.

Tüm grupta hipotetik duruma ilişkin (Kanser teşhisi) yapılan nedensel yüklemelerin ortalaması ve standart sapmaları Tablo-1'de gösterilmiştir.

Tablo-1

Kanserin nedenine ilişkin olarak yapılan nedensel yüklemelerin etkenlere göre ortalamaları ve standart sapmaları

Etkenler	x	ss
Kişilik özellikleri	2.34	1.13
Çevrede bul.diğer insanlar	2.26	1.04
Kader	3.72	1.50
Dini inançlar	1.87	1.47
Allah	4.00	1.49
Talih	1.84	1.29

Tablo- 1'de görüldüğü gibi, kanser teşhisinin konulduğu farzedilen bir durumda, kişiler, sonuca en fazla katkısı bulunan etken olarak, "Allah"a yükleme yapmışlardır ($x=4.00$; ss. 1.49). Bunu "Kader" ve "Kişilik Özellikleri" izlemektedir (sırasıyla $x= 3.72$; $x=2.34$). Allah'a yapılan yükleme puanları ortalaması ile diğer etkenlere yapılan yükleme puanları ortalamaları arasındaki fark, "t" testi ile analiz edilmiştir. Allah'a yapılan yükleme ortalamasının, "Kader" etkeni ortalaması dışındaki etken ortalamalarından anlamlı düzeyde farklı olduğu görülmüştür ($p<001$). Allah ile Kader etkenleri arasındaki fark ($t=2.312$, $p<05$) düzeyinde anlamlıdır. Bu değerler Tablo 2'de verilmiştir.

Dinsel inançlar ile tabiatüstü nedensel yüklemeler arasında bir ilişki olup olmadığı deneklerin DİÖ'den ve nedensel yüklemelere ilişkin aldıkları toplam puanlar arasındaki korelasyon katsayısı hesaplanarak incelenmiştir.

Tablo-2

Allah ve diğer etkenlere yapılan yükleme puanları ortalamaları arasındaki farklara ilişkin "t" testi değerleri

Etkenler	Kiş.Öz.	Çev.diğ.	Kader	Din.inç.	Talih
Allah	8.502 ^x	10.343 ^x	2.31 ^{xx}	12.527 ^x	12.524 ^x

x) $p < 001$

xx) $p < 05$

Deneklerin her iki ölçümden aldıkları puanlar üzerinden hesaplanan Pearson-momentler-çarpımı korelasyon katsayıları her bir etken için ayrı ayrı Tablo-3'de özetlenmiştir.

Tablo-3

Dinsel İnanç Ölçeği ve Nedensel yükleme puanları arası korelasyonlar (n=139)

	Kader	Allah	Talih
Dinsel İnanç	.16	.12	-.13

Tablo-3'de görüldüğü gibi, dinsel inançlar ile "Kader" ve "Allah" etkenleri arasındaki Pearson-momentler-çarpımı korelasyonu ile hesaplanan korelasyon katsayıları anlamlılık düzeyine ulaşmamakla birlikte olumlu yönde bir ilişkinin varlığına işaret etmektedirler ($r=.16$; $r=.12$). Başka bir ifade ile, dinsel inançlardaki artış ile birlikte "Kader"e ve "Allah"a yapılan yüklemelerde yükselme görülmektedir. Diğer taraftan, dinsel inançlar ile "Talih" etkeni arasındaki korelasyon katsayısı anlamlı olmamakla birlikte ($r=-.13$) bu iki ölçüm arasında olumsuz yönde bir ilişkiye işaret etmektedir. Şöyle ki, dinsel inançlardaki yükselme "Talih"e yapılan yüklemelerdeki azalmayla birlikte gözlenmektedir.

Bu çalışmada, ayrıca yüklemde bulunan nedensel etkenlerin kendi aralarındaki korelasyonlar da incelenmiştir. Bu etkenlerin her birine ayrı ayrı yapılan yükleme puanları üzerinden hesaplanan Pearson - momentler - çarpımı korelasyon katsayıları Tablo-4'de gösterilmiştir.

Tablo-4

Nedensel Etkenler Arası Korelasyonlar

Etkenler	Kiş.Öz.	Çv.ve dğ.	Kader	D.İnç.	Allah	Talih
Kiş.Öz.	1					
Çev.	.36 xx	1				
Kader	-.22x	.04	1			
D.İnç.	.03	.09	.14	1		
Allah	-.32xx	-.15	.53xx	.23xxx	1	
Talih	.04	-.03	.01	-	.06	1

x) $p < 05$

xx) $p < 001$

xxx) $p < 02$

Tablo-4'de de görüldüğü gibi, "çevrede bul. diğer ins." ile "kişilik özel." etkenleri arasındaki Pearson-momentler-çarpımı korelasyon katsayısı anlamlıdır ($r = .36$; $p < 001$). "Kiş. Özl." ile "Kader" e yapılan yükleme puanları üzerinden hesaplanan korelasyon katsayısı $r = .22$ 'dir. Bu katsayı 05 düzeyinde anlamlıdır. Bu sonuç, tabiatüstü bir etken olan "Kader"e yapılan yüklemelerdeki artış ile birlikte "Kiş.özl." etkenine yapılan yüklemelerde bir düşüş olduğunu göstermektedir. Aynı şekilde "Çevrede bul. diğer ins." etkeni ile "Allah" etkeni arasında hesaplanan korelasyon katsayısı $r = -.15$ dir. Bu katsayı anlamlılık düzeyine ulaşmamıştır. "Allah" ve "Kader" etkenlerine yapılan yükleme puanları arasındaki ilişki de Pearson-momentler-çarpımı korelasyonu ile incelenmiştir. Bulunan korelasyon katsayısının anlamlı olduğu

gözlenmiştir. ($r= .53$; $p<.001$). Başka bir anlatımla, "Allah" etkenine yapılan yüklemelerdeki artış, "Kader" etkenine yapılan yüklemelerdeki artış ile birlikte görülmektedir.

Depresif ve Depresif Olmayan Grupların Nedensel Etkenlere Yaptıkları Yüklemeler Arasındaki Farklılıklar

Depresif ve depresif olmayan grupların nedensel etkenlere yaptıkları yüklemelerinin ortalamaları ve standart sapmaları Tablo-5'de gösterilmiştir.

Tablo-5

Depresif ve Depresif olmayan grupların nedensel etkenlere ilişkin yüklemelerinin ortalamaları, standart sapmaları ve ortalamalar arası farklıklara uygulanan "t" testi değerleri

Etkenler	Depresif		Depresif olmayan		t
	x	ss	x	ss	
Kişilik Özel.	2.65	1.19	2.19	1.16	1.142
Çev.bl.diğ.	2.42	1.10	2.19	1.16	.706
Kader	3.42	1.60	3.33	1.74	.568
Dini İnanç	2.15	1.59	2.04	1.71	.088
Allah	4.46	1.20	3.57	1.72	2.75x
Talih	2.30	1.73	1.57	.81	2.076xx

x) $p<.02$

xx) $p<.10$

Tablo-5'de de görüldüğü gibi, depresif denekler, sonuca en fazla katkısı olan etken olarak, "Allah"a yüklemelerde bulunmuşlardır. ($x= 4.46$, ss. 1.20). Bunu "kader", "kişilik özl." "çevre", "talih" ve "dini inanç"

izlemiştir. (ortalamalar sırasıyla, 3.42, 2.65, 2.42, 2.30 ve 2.15). Depresif grubun, "Allah" etkenine yapmış olduğu yüklemelerin ortalamasının, depresif olmayan grubun ortalamasından farklı olup olmadığını anlamak amacıyla, söz konusu ortalamalar arasındaki fark "t" testi ile analiz edilmiştir. Depresif ve depresif olmayan grupların yapmış oldukları yükleme ortalamaları, standart sapmaları ve ortalamalar arası farka ilişkin "t" değerleri Tablo-5'de verilmiştir. Tablodan da görüleceği gibi, depresif ve depresif olmayan grupların "Allah" etkenine yapmış oldukları yükleme ortalamaları arasındaki fark anlamlıdır ($t= 2.75$; $p<02$). Bir diğer anlamlı fark, "Talih" etkenine yapılan yükleme puanlarının ortalamaları arasında bulunmuştur ($x=2.076$; $p<10$). Bu sonuçlar, depresif gruptaki kişilerin, depresif olmayan gruba oranla, "Allah" ve "Talih" etkenlerine daha fazla yükleme yaptıklarını göstermektedir.

TARTIŞMA

Araştırmadan elde edilen bulguların ışığı altında bakıldığında, kişilerin, öncelikle kendilerini ilgilendiren olumsuz, aynı zamanda önemli ve trajik bir olay karşısında, "Allah" ve "Kader" gibi tabiatüstü nedenlere atıfta buldukları veya bulunabilecekleri söylenebilir. Bilindiği gibi, yapılan bazı araştırmalar, kişilerin tehdit edici, trajik olaylar karşısında ve kriz dönemlerinde tabiatüstü nedensel yüklemeleri daha sıklıkla yaptıklarına işaret etmektedir (Bullman ve Wortman, 1977; Metalsky ve Abramson, 1980; Miller ve Ross, 1975; Snyder, Stephan ve Rosenfield, 1978). Bu araştırmadan elde edilen bulgular, bu sonuçları desteklemiştir. Şöyle ki, kanser teşhisi ile karşı karşıya kaldıklarını farzeden kişiler, öncelikle, tabiatüstü etkenler olarak nitelendirilen Allah ve Kader gibi etkenlere, sonuca en fazla katkısı olan nedenler olarak yükleme yapmışlardır. Ancak, Allah ile diğer etkenlere yapılan yükleme puanları ortalamaları arasındaki farkların anlamlı olduğu gözönüne alınırsa, dinsel inançları kuvvetle kabullenen kişilerin, özellikle trajik durumlarda, Allah-merkezli bir açıklama şeması kullandıkları söylenebilir. Bu bulgu, iyinin ve kötünün (hayır ve şer) Allah'tan geldiğine olan inanç ile uygunluk

göstermektedir. Böyle bir sonuç, Spilka ve Schmidt (1983) tarafından yapılan bir araştırmanın sonuçları ile çelişmektedir. Şöyle ki, Spilka ve Schmidt'in (1983) söz konusu çalışmalarında elde ettikleri bulgular, kişilerin, önemli, kişisel, olumsuz ve sağlıkla ilgili durumlarda Tanrı'ya daha çok yüklem yapacakları yönündeki hipotezlerini desteklememiştir. Bu çalışmadan elde edilen farklı sonuç, örneklem gruplarının değişik "teolojik çevre"lerde yaşıyor olmalarından kaynaklanabilir.

Bilindiği gibi, bu çalışmada amaçlanan noktalardan birisi de dinsel inançlar ile tabiatüstü nedensel yüklemeler arasında ne türden bir ilişkinin bulunduğuna yönelik idi. Konuya ilişkin olarak elde edilen bulgularda, kişilerin Dinsel İnanç Ölçeği (DİÖ) ve tabiatüstü yüklemeye puanları üzerinden hesaplanan korelasyon katsayılarının anlamlılık düzeyine ulaşmadıkları görülmüştür. Ancak bu katsayılar, anlamlılık düzeyine ulaşmamakla beraber, olumlu bir yönde ilişki bulunduğuna işaret etmektedir (Bkz. Tablo-3). Söz konusu katsayıların anlamlı olmamasının, örneklemin, dinsel inançlar açısından, homejenliğinden kaynaklandığı söylenebilir (Anastasi, 1976, ss. 125- 26). Elde edilen ilginç bulgulardan biri, dinsel inançlar ile talih etkeni arasında bulunan olumsuz korelasyondur ($r= -0.13$). Bir başka ifade ile, dinsel inançlardaki yükselme ile birlikte talih etkenine yapılan yüklemelerde bir düşme gözlenmektedir. Bu sonuç, talih etkeninin (dinsel bir etken olarak değerlendirilmesine rağmen King, 1983) diğer iki etken (Allah ve Kader) kadar rağbet görmediğine işaret etmektedir. Yani, talih, örneklemini oluşturan kişiler tarafından güçlü bir etken ya da açıklayıcı bir faktör olarak algılanmamaktadır. Bir başka ifade ile, onlara göre, Einstein'ın da belirttiği gibi, "Tanrı zar atmaz". Nitekim, nedensel etkenlere yapılan ayrı ayrı yüklemeye puanları üzerinden hesaplanan korelasyon katsayıları arasında talih ile diğer etkenler arası korelasyon değerlerinin hiçbirinin anlamlı bulunmayışı bu bulguyu desteklemektedir. Oysa Allah etkeninin, kişilik özellikleri ve çevrede bulunan diğer insanlar (anlamlı olmamakla birlikte) ile olumsuz (sırasıyla, $r= -0.32$; $r= -0.15$); kader ile ise olumlu bir ilişki içerisinde bulunması ($r= 0.53$), Allah etkeninin en güçlü açıklayıcı faktör olarak algılandığına işaret etmektedir. Allah ile kader etkenleri arasındaki güçlü ve anlamlı ilişki, aynı

zamanda Allah'ın, kader etkeninin de belirleyicisi olarak algılandığına işaret ettiği düşünülebilir. Günlük hayatta sıklıkla birlikte kullanılan talih ve kader gibi etkenlerden kaderin tercih edildiği gerçeği, Heider'ın, herşey yolunda giderken, beklenmedik ve alışılmamış bir sonuç karşısında insanların, sonucu şansa (talih) yükleme ihtimalinin yüksek olduğu yönündeki beklentisiyle çelişmektedir (1958, ss. 91-92). Bazı araştırmacıların da ifade ettikleri gibi, talih (şans) kendisiyle herhangi bir olayın nedensel olarak açıklanabilmesi mümkün olmayan bir kavramdır. Deterministik bir dünya görüşü kabullenildiği sürece, şansa yapılacak yüklemeler sadece, herhangi bir sonucun gerçek belirleyicisinin veya belirleyicilerinin o andaki bilgi birikimini aştığını ve bu nedenle tahmin edilemez olduğunu kabul etmekten ibarettir (Bains, 1983; Krş. Moscovici ve Hewstone, 1983). Allah ve kader inancı gibi etkenler, özellikleri gereği doğrudan kontrol edilemeyen faktörler olmalarına karşın, dünyadaki olayları bir ölçüde açıklayabildikleri için, insanın, çevresini ve olayları kontrol edebileceği duygusunu güçlendirmektedir. ⁵ Bu nedenle, özellikle trajik durumlarda, açıklayıcı nedensel etkenler olarak tercih edildikleri söylenebilir (Bkz. Bains, 1983).

Hatırlanacağı gibi, çalışmamızda, ikinci nokta olarak, depresif ve depresif olmayan kişilerin yaptıkları tabiatüstü nedensel yüklemeleri araştırmak amaçlanmış idi. Bilindiği gibi, "Açıklama Biçimi" (Peterson ve Seligman, 1987) kişilerin, yaşadıkları olaylara ilişkin yaptıkları değerlendirmeleri etkileyebilen önemli bir faktör olarak kabul edilmektedir (Aydın ve Aydın, 1989; Ickes ve Layden, 1978; Metalsky ve Abramson, 1980). Ancak, bu açıklama biçimi modelinin (Peterson ve Seligman, 1987), -ki bu modele göre, özellikle olumsuz olaylar karşısında, depresyon ile içsel, değişmez ve genel nedensel yüklemeler arasında bir ilişki olduğu ileri sürülmektedir- henüz netlik kazanmadığı da söylenebilir. Nitekim, araştırmadan elde edilen bulgular, depresif gruptaki bireylerin, gerçek depresif olmamakla beraber, olumsuz bir olayı Allah ve kader gibi dışsal ve genel etkenlere yüklediklerine işaret etmektedir. Bu gruptaki kişilerin Allah ve kader etkenlerine yaptıkları yükleme puanları ortalamaları sırasıyla, 4.46 ve 3.42'dir. Depresif olmayan gruptaki bireylerin ise,

yüklemesi Allah için, 3.57, kader için, 3.33'dür. Her iki grubun Allah'a yaptıkları yüklemesi puan ortalamalarının farklı olması ise ($t= 2.75$, $p<0.02$) depresif grubun Allah etkenine daha fazla yüklemesi yaptığını göstermektedir. Böyle bir sonuç, söz konusu modeli destekleyen araştırma sonuçları ile çelişmektedir (Alloy, Abramson, 1980; Aydın ve Aydın, 1989; Peterson ve Seligman, 1984). Ayrıca bu sonuç, Gong-Guy ve Hammen'in (1980), elde ettikleri, depresif kişilerin kendilerini en fazla üzen olayları ancak içsel, genel ve değişmez nedenlere yükledikleri yönündeki bulgu ile de çelişmektedir. Şöyle ki, bu araştırmaya katılan ve depresif olarak gruplandırılan kişiler, kişi açısından çok önemli ve hayati sayılabilecek bir olayı bile dışsal ve genel bir etkeni yüklemişlerdir. Bu çelişkili bulgu, Aydın ve Aydın'ın da (1989) belirttiği gibi, bu durumun gerçek depresif tanısı almamış üniversite öğrencilerinde gözlenen depresif belirtilerin geçici niteliğinden kaynaklanmış olabileceğini akla getirmektedir. Bu da depresyon- açıklama biçimi arasındaki çelişkili sonuçların önemli kaynaklarından birinin örneklemin türü ve niteliği (Aydın ve Aydın, 1989; Peterson ve Seligman, 1984) olduğu yönündeki görüşleri destekler niteliktedir. Depresif grupla ilgili olarak elde edilen bir diğer bulguya göre, depresif bireyler, talih etkenine depresif olmayanlara kıyasla daha çok yüklemesi yapmaktadırlar ($t= 2.076$, $p<0.10$). Başka bir ifade ile, talih etkeninin, depresif kişilerin nedensel şemalarında daha fonksiyonel olduğu söylenebilir.

Bu araştırmadan elde edilen bulgular ışığında, bireylerin, yaşamlarını her yönüyle etkileyebilecek ve kendilerini umutsuz ve çaresiz bırakabilecek bir olay olarak, kanser (Levenson, 1981, s. 38; ayrıca bkz. Wortman, 1976) karşısında, Allah ve Kader gibi etkenlere yüklemesi yaptıkları ve bu tür yüklemelerin "dindar yüklemeci"ler (religious attributor) tarafından özellikle tercih edildiği söylenebilir (Shaver, 1979, s. 2).

Sonuç olarak, elde edilen verilerin, trajik durumlarda tabiatüstü nedensel açıklamaların tercih edildiği yönündeki görüşleri desteklediği, fakat "Depresif Açıklama Biçimi" (Abramson ve ark. 1978; Seligman ve ark. 1979) modelinin yordamalarının her durumda geçerli olamayabileceğini gösterdiği ileri sürülebilir. Bu konuyla ilgili olarak yapılacak çalışmalarda

kişi ve olay özelliklerinin göz önünde bulundurulmasının aydınlatıcı bilgiler sağlayacağı düşünülmektedir.

DİPNOTLAR:

- 1- Nedenlerle ilgili olarak yapılan bu sınıflama, Abramson ve ark. (1978) tarafından yeniden formüle edilen "İnsanlarda Öğrenilmiş Çaresizlik" modelinin önerildiği makalede ortaya konmuştur.
- 2- Normal çocukluk dönemi hastalıkları göz önüne alınmazsa, sağlıklı bir hayatınız oldu. Bir gün, sağlık kontrolleriniz sırasında doktorunuzdan, ileri düzeyde kanser olduğunuzu öğreniyorsunuz. Yapılan titiz tahlillerden sonra sadece birkaç aylık ömrünüzün kaldığı kesinleşiyor.
- 3- King'e (1983) uyararak, Talih (Luck) bu çalışmada dışsal ve değişebilir bir dinsel etken olarak kabul edilmiştir.
- 4- 512- StatView 1986 Abacus Concepts, Inc.
- 5- Dua veya bir takım ibadetlerin, kişilerin çevrelerindeki olayları kontrol edebileceklerine ilişkin duygularını güçlendirdiği ileri sürülebilir. Bu konu ayrıca, "Bilişsel Uyum Teorisi" (Taylor, 1983) açısından da tartışılabilir.

KAYNAKLAR:

- Abramson, L.Y., Seligman, M.E.P. ve Teasdale, J. (1978). Learned Helplessness in Humans: Critique and Reformulation. Journal of Abnormal Psychology, 87, 49-74.*
- Alloy, L.B. ve Abramson, L.Y. (1980). The cognitive component of human helplessness and depression. In J.Garber ve M.E.P. Seligman (Eds.) Human Helplessness: Theory and Application. New York: Academic Press.*
- Anastasi, Anne, (1976). Psychological Testing. New York: Macmillan*

Publ. Co. Inc.

- Aydın, O. ve Aydın, G. (1989). Açıklama biçimi modelinin normal ve depresif deneklerle sınanması, *Psikoloji Dergisi*, 7 (23), 48-57.
- Bains, G. (1983). *Explanations and the need for control*. In Miles Hewstone (Ed.) *Attribution Theory: Social and Functiona' Extensions*. Oxford: Basil Blackwell Publ.
- Beck, A.T.: (1967). *Depression: Clinical Experimental And Theoretical Aspects*. New York: Hoeber.
- (1974). *Assessment of depression The depression inventory*. *Phomocopsychiatry*, 7, 151-169.
- Prown, L.B. (1966). *The structure of religious belief*. *Journal for the Scientific Study of Religion*. 5, 259-272.
- Fulman, R.J. ve Wortman, C.B. (1977). *Attributions of blame and coping in the "Real World"*. Severe accident victims react to their lot. *Journal of Personality and Social Psychology*, 35, 351-363.
- deCharms, R. (1968). *Personal Causation*. New York: Academic Press.
- Cong-Guy, E. ve Hammen, C. (1980). *Causal perceptions of stressful events in depressed and nondepressed outpatients*. *Journal of Abnormal Psychology*, 89. 662-669.
- Hammen, C. Krantz, S. ve Cochran, S. (1978). *Relationships between depression and causal attributions about stressful life events*. Paper presented at the meeting of the Association for the advancement of Behavior Therapy, Chigago. November.
- Hammen, C.L. ve DeMayo, A. (1982). *Depression and cognitive characteristics of stressful life-event types*. *Journal of Abnormal Psychology*, 91, 165-174.
- Harvey, J.H. Ickes, W.J. ve Kidd, R.F. (Eds.) (1976). *New Directions in Attribution Research (Vol.1)*, Hillsdale, N.J.: Lawrance Eribaum Assoc. Inc.
- (1978) *New Directions in Attribution Research (Vol.2)*, Hillsdale,

N.J.:Lawrance Erlbaum Assoc. Inc.

----- (1981). *New Directions in Attribution Research* (Vol.3), Hillsdale, N.J.:Lawrance Erlbaum Assoc. Inc.

Heider, F. (1958). The Psychology of Interpersonal Relations. New York: John Willey and Sons Inc.

Hewstone, M. (Ed.) (1983). Attribution Theory: Social and Functional Extensions. Oxford: Basil Blackwell Publ.

----- (1983), *Attribution theory and common-sense explanations: An introductory overviews. In Miles Hewstone (Ed.) Attribution Theory: Social and Functional Extensions. Oxford: Basil Blackwell Publ.*

Hisli, N. (1989). Beck depresyon envanterinin üniversite öğrencileri için geçerliği, güvenilirliği. Psikoloji Dergisi, 7, 23, 3-13.

Hunt, R.A. ve King, M. B. (1971). The intrinsic-extrinsic concept: A review and evaluation. Journal for the Scientific Study of Religion, 10, 339-56.

Ickes, W. ve Layden M.A. (1978). Attributional Styles, In J.H.Harvey, W. Ickes ve R.F. Kidd (Eds.) New Directions in Attributional Research (vol. 2) Hillsdale, N.J.: Lawrence Erlbaum Assoc., Inc.

İmamoğlu, O. (1979). Sosyal Psikoloji'ye 1970'lerde incelenen konular ve yöntem açısından genel bir bakış, Psikoloji Dergisi, mart 14-19.

Jones, E.E. ve Davis, K.E. (1965). From acts to dispositions: The attribution process in social perception. In L. Berkowitz (ed.) Advances in Experimental Social Psychology (Vol. 2) New York: Academic Press.

Kelley, H.H. (1967). Attribution Theory in Social Psychology. In D. Levine (ed.) Nebraska Symposium on Motivation (Vol. 15) Lincoln: University of Nebraska Press, 192-237.

Kelley, H.H. ve Michela, I.L. (1980). Attribution theory and research. Annual Review of Psychology, 31, 457-503.

Klein, D.C., Fencil-Morse, E. ve Seligman, M.E.P. (1976). Learned

- heiplessness, depression and the attribution of failure Journal of Personality and Social Psychology, 33, 508-516.*
- Kuiper, N.A. (1978). Depression and causal attributions for success and failure. Journal of Personality and Social Psychology, 36, 236-246.*
- Levenson, Hanna (1981). Differentiating among internality, powerful others and chance. In Herbert M. Lefcourt. Reasearch with the Locus of Control Construct (Vol. 1) New York: Academic Press.*
- Luther, D.E. (1979) A Comparative Study of Self-Concepts and God-Concepts Among Selected Groups of Graduate Students. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Michigan State University.*
- Malinowsky, B. (1948). Magic, Science and Religion and other Essays. New York: Doubleday Anchor Books.*
- Meites, K. (1980) A comparison of four scales for anxiety, depression and neuroticism. Journal of Clinical Psychology, 36, 2, 427-432.*
- Metalsky, G.I. ve Abramson, L.Y. (1980) Attributional styles: Toward a framework for conceptualization and assessment. In P.C. Kendall ve Hollon (eds.) Assessment Strategies for Cognitive-Behavioral Interventions. New York: Academic Press.*
- Miller, D.T. ve Ross, M. (1975) . Self-serving biases in the attribution of causality: Fact or fiction. Psychological Bulletin, 82, 213-225.*
- Moscovici, S. Hewstone, M. (1983). Social representations and social explanations: From the "Naive" to the "Amateur" scientist. In M.Hewstone (ed.) Attribution Theory: Social and Functional Extensions. Oxford: Basil Blackwell Publ.*
- Peterson, C. ve Seligman, M.E.P. (1984) Causal explanations as a risk factor for depression: theory and evidence. Psychological Review, 91, 347-374.*
- Peterson, C., Villanova, P. ve Raps, C. S. (1985). Depression and Attributions : Factors responsible for inconsistent results in the published literature. Journal of Abnormal Psychology, 94, 2, 165-168.*

Peterson, C. ve Seligman, M.E.P. (1987). Explanatory style and illness. Journal of Personality, 55, 2, 237-265.

Pleban, R. ve Richardson, D.C. (1979). Research and Publication trends in social psychology: 1973-1977. Personality and Social Psychology Bulletin, 5, 138-141.

Ritzema, R.J. (1979). Attribution to supernatural causation: An important component of religious commitment? Journal of Psychology and Theology, 7, 286- 293.

Ritzema, R.J. ve Young, C. (1983) Causal Schemata and the attribution of supernatural causality. Journal of Psychology and Theology, 11, 1, 36-43.

Rizley, R. (1978) Depression and distortion in the attribution of causality. Journal of Abnormal Psychology, 87, 32-42.

Seligman, M.E.P., Abramson, L.Y., Semmel, A ve Von Baeyer, C. (1979). Depressive attributional style. Journal of Abnormal Psychology, 88, 242- 247.

Shaver, K.G. (1975). An Introduction to Attribution Processes. Cambridge. M.A. Winthrop.

----- (1979). *Attribution theory and the explanation of religious experience.* Paper presented for the American Psychological Association. New York, Sept. Nakleden: *Mary Jo Meadow ve Richard D. Kahoe (1984) Psychology of Religion: Religion in individual Lives.* New York: Harper and Row. Publ. ss. 195-196.

Shaw, B. W. (1970) Religion and conceptual models of behavior. Journal of Social and Clinical Psychology, 9, 320-327.

Silver, R.L. ve Wortman, C.B. (1980) Coping with undesirable life events. In J. Garber ve E.P. Martin (eds.) Human Helplessness: Theory and Applications. New York: Academic Press.

Snyder, M.L. Stephan, W.G. ve Rosenfield, D. (1978). Attributional egotism. In J.H.Harvey, W.Ickes ve R.F.Kidd (eds.) New Directions.

- in Attribution Research* (Vol. 2) Hillsdale, N.J.: Lawrence Erlbaum.
- Spilka, B. ve Schmidt, G. (1983) *General Attribution theory for psychology of religion: The influence of event-character on attributions to God. Journal for the Scientific Study of Religion*, 22, 4, 326-339.
- Spilka, B. Shaver, P. ve Kirkpatrick, L.A. (1985). A general attribution theory for the psychology of religion. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 24, 4, 1-20.
- Sweeney, P.D., Anderson, K. ve Bailey, S.(1986) *Attributional style in depression: A meta-analytic review. Journal of Personality and Social Psychology*, 50, 5, 947- 991.
- Taylor, S.E. (1983). *Adjustment to threatening events: A theory of cognitive adaptation. American Psychologist*, November, 1161-1173.
- Tegin, B. (1987). *Depresyonda bilişsel süreçler: Beck modeline göre bir inceleme. Psikoloji Dergisi*, 6, 21, 116-123.
- Thompson, S.C. (1981), *Will it hurt less if I can control it? A complex answer to a simple question. Psychological Bulletin*, 90, 89-101.
- Uzunöz, A. (1990). *Depresif ve depresif olmayan kişilerin çözümlü ve çözümsüz problemleri çözme çabalarının incelenmesi. Psikoloji Dergisi*, 7, 24, 30-41.
- Yaparel, R. (1987). "Yirmi-Kırk Yaşlar Arası Kişilerde Dini Hayat ile Psiko-sosyal Uyum Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma" *Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslâm Medeniyetleri ve Sosyal Bilimler Anabilim Dalı, Din Psikolojisi Bilim Dalı.*
- Weiner, B. (1979), *A theory of motivation for some classroom experiences. Journal of Educational Psychology*, 71, 3-25.
- Weiner, B., Frieze, I., Kukla, A., Reed, L., Rest, S. ve Rosenbaum, R.M. (1972). *Perceiving the causes of success and failure in E.E. Jones. D.E. Kanouse. H.H.Kelley, R.E. Nisbett, S. Valins ve B. Weiner (Eds.) Attribution: Perceiving the causes of behavior.*

Morristown, N.J.: General Learning Press.

Weiner, B. ve Litman-Adizes, T. (1980) *An attributional expectancy-value analysis of learned helplessness and depression*. In J. Garber ve M.E.P., Seligman (Eds.) *Human Helplessness: Theory and Applications*. New York: Academic Press.

White, R.W. (1959). *Motivation reconsidered: The concept of Competence*. *Psychological Review*, 66, 297- 333.

Wilson, B. (1985) *Secularization: The inherited model*. In P.E. Hammond (Ed.) *The Sacred in a Secular Age: Toward Revision in the Scientific Study of Religion*. California. University of California Press

Wortman, C.B.(1976). *Causal Attributions and personal control*. In J. H. Harvey, W.J., Ickes ve R.F. Kidd (Eds). *New Directions in Attribution Research (Vol. 1)* Hillsdale. N.J.: Erlbaum Assoc. Inc.